

Michał Słowikowski

Trzydzieści lat później... Społeczna pamięć o *pieriestrojce* we współczesnej Rosji

SŁOWA KLUCZOWE:

*pieriestrojka, Związek Radziecki, Michaił Gorbaczow,
Rosja, nastroje społeczne*

STUDIA I ANALIZY

Pieriestrojka pozostaje obecna w pamięci zbiorowej Rosjan, mimo że w roku 2015 upłynęło 30 lat od momentu jej „narodzin”. Wciąż budzi ona emocje i wywołuje u Rosjan mieszane, niekiedy skrajnie negatywne odczucia. Niechęć do *pieriestrojki* i jej inicjatorów, na czele z Michaiłem Gorbaczowem, wynika przede wszystkim z jej długofalowych i dodajmy negatywnych konsekwencji, których radzieckie kierownictwo nie zdołało przewidzieć lub którym nie udało się zapobiec. Rosjanie spoglądają wstecz na *pieriestrojkę*, jak również na czasy Związku Radzieckiego nie tylko nosząc w sobie pamięć o „smucie” lat 90., ale także doświadczenia wyniesione z epoki rządów Władimira Putina.

Celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na następujące pytania: 1. Jak kształtują się społeczne nastroje w Rosji odniesieniu do *pieriestrojki* z perspektywy 30 lat? 2. Co pozostało po *pieriestrojce*, czy jej wartości są w jakimś stopniu afirmowane przez rosyjskie społeczeństwo, jeśli tak, to które? 3. Czy postawa Rosjan w odniesieniu do *pieriestrojki* i samego Związku Radzieckiego może nas czegoś nauczyć na temat przyszłości rosyjskiego systemu politycznego w jego obecnym, niedemokratycznym kształcie?

Na potrzeby niniejszego opracowania można przyjąć robocze założenie, że ocena reform Gorbaczowa, ich sukcesów i porażek, to pośrednia, być może nawet nieuświadomiona, ocena współczesnej Rosji, wyraz

pragnień i lęków mieszkańców dzisiejszej Rosji. Ocena społeczno-politycznych porażek i zdobyczy *pierestrojki*, koresponduje z wynikami badań socjologicznych dotyczących percepcji i oceny przez Rosjan takich spraw jak: demokracja, pluralizm polityczny, rywalizacyjne wybory, aktywności polityczna, współpraca z Zachodem. Wspomniane badania stanowią próbę bezpośredniego poznania poziomu społecznej legitymizacji obecnego systemu politycznego – badanie pamięci o *pieriestrojce* jest wobec nich komplementarne, choć tylko pośrednio jego wyniki odnoszą się do współczesności.

Autor nie rości sobie pretensji do dokonanie całościowej diagnozy odnośnie do miejsca *pierestrojki* w pamięci zbiorowej Rosjan. Bazuje bowiem głównie na opracowania powstałych w Centrum Analiz Jurija Lewady lub z udziałem jego współpracowników. Uzupełnienie stanowią komentarze i wywiady prasowe socjologów związanych z ośrodkiem. Pełna diagnoza wymagałaby rozszerzenia obszaru badań i m.in. dokonania porównania danych zebranych przez Centrum Lewady z wynikami badań innych ośrodków socjologicznych z uwzględnieniem tego samego czasookresu badań.

Pióściowy wymiar społecznej percepcji *pierestrojki* w Rosji

W Rosji ugruntowała się opinia, że zainicjowane przez radzieckie kierownictwo w kwietniu 1985 roku reformy przyniosły więcej szkody niż pożytku. Podobnego zdania wiosną 2015 było aż 55% pytanym o zdanie Rosjan. Korzyści z *pierestrojki* dostrzegał tylko co czwarty z respondentów¹. Socjolodzy z Centrum Lewady zwracają jednak uwagę, że wraz z upływem lat liczba osób przeświadczonych o szkodliwości *pierestrojki* maleje. Jeśli w roku 2005 aż 70% badanych było zdania, że *pieriestrojka* nie przyniosła nic dobrego, o tyle w ciągu następnych pięciu lat liczba osób podzielających tę opinię zmniejszyła się do 57%. Jednocześnie rośnie – choć już nie tak dynamicznie – liczba osób mających odmienne zdanie w tej kwestii. W kwietniu 2005 tylko 20% badanych uważało, że *pieriestrojka* była w większym stopniu pozytywnym procesem aniżeli negatywnym. W 30 rocznicę narodzin idei przebudowy jej zalety dostrzegało

¹ *Роль „перестройки” в истории страны*, «Levada.ru», 22.04.2015, <http://www.levada.ru/print/22-04-2015/rol-perestroiki-v-istorii-strany>, 28.09.2015.

24% badanych². Należy uznać to za wynik nad wyraz skromny, a wręcz dezawuuujący działania Michaiła Gorbaczowa.

Zwraca uwagę fakt, że w ciągu 10 lat dwukrotnie – z 10% do 21% – wzrosła liczba osób niemających zdania w kwestii *pieriestrojki*. Również osoba samego Gorbaczowa – bezpośrednio łączona z ideą przebudowy – przestaje wywoływać w Rosji emocje. Jeśli jeszcze w roku 2001 niechęć do niego deklarowało 31% badanych Rosjan, a nienawiść 10%, o tyle w roku 2015 już tylko 14% mówiło o niechęci do Gorbaczowa, a 7% o nienawiści. Dominującą społecznie postawą staje się obojętność – aż 44% badanych wybrało tę odpowiedź na pytanie o stosunek do M. Gorbaczowa.

Negatywny stosunek Rosjan do gorbaczowskiej przebudowy znajduje swoje logiczne uzupełnienie w społecznych postawach w odniesieniu do kwestii: co by było, gdyby *pieriestrojka* nie doszła do skutku? Trzy pierwsze miejsca – bez względu na upływ czasu – zajmują opinie głoszące, że brak reform zainicjowanych przez M. Gorbaczowa nie tylko nie zaszkodziłby rozwojowi państwa, a wręcz miałby dobroczynny wpływ na jego modernizację. Dla 26% badanych w roku 2015 (i 35% w roku 2005) brak *pieriestrojki* oznaczałby, że sytuacja w państwie powoli, acz stabilnie zmieniłaby się na lepsze. 31% badanych w roku 2015 (w 2005 roku – 36%) wierzyło, że gdyby nie *pieriestrojka* Związek Rosyjski nie rozpadłby się i zachował swą potęgę, a jednocześnie nie doszłoby do wielu ciężkich konfliktów i wstrząsów. Na uwagę zasługuje również opinia 16% respondentów (i 20% w roku 2005), którzy nie rozdzieraliby szat z powodu braku *pieriestrojki*: „nic takiego by się nie stało, utrzymane zostałyby porządki z czasów Breżniewa”³.

Systematycznie maleje liczba osób chcących dostrzec pozytywne aspekty *pieriestrojki*. Marginalną popularnością cieszą się opinie, z których wynika, iż przebudowa pozwoliła uniknąć niebezpiecznych konfliktów międzynarodowych, a jej brak sprzyjałby narastaniu społecznych i etnicznych konfliktów, które doprowadziłyby do kryzysu i załamania państwa. Grupa osób niemających żadnego zdania w kwestii skutków braku *pieriestrojki* góruje wyraźnie zarówno nad jej krytykami i apologetami.

---

² Tamże.

³ Rządy Breżniewa są w Rosji często traktowana jako *belle époque*. Lew Gudkow zwraca uwagę, że ten okres historii Związku Radzieckiego postrzegany jest przez Rosjan jako czas „stabilności, sukcesów, względnego dobrobytu [...]. Kiedy to mocarstwo było potęgą, a wszyscy sąsiedzi się nas bali i szanowali”. Л. Гудков, *Перестройка – Время неудачников*, „Особая буква”, 13.08.2009 <http://m.specletter.com/obcshestvo/2009-08-13/perestroika---vremja-neudachnikov.html>, 28.09.2015.

Refleksja nad źródłami krytyki *pierestrojki*

Jednoznaczne stwierdzenie, że Rosjanie odrzucili *pierestrojkę* byłoby nadużyciem. Ocena *pierestrojki* jest związana z szeregiem zmiennych socjo-demograficznych. Stosunek do M. Gorbaczowa i jego reform związany jest nie tylko z wiekiem osób pytanych o opinię, ale także ze statusem materialnym czy poziomem wykształcenia respondentów. Przede wszystkim należy wziąć pod uwagę wiek osób uczestniczących w badaniach socjologicznych dotyczących *pierestrojki*. Część z tych osób nie może pamiętać czasów Gorbaczowa – zna je tylko z opowieści, całe ich świadome życie ubiegało pod znakiem rządów Władimira Putina, część pamięta natomiast czasy Breżniewa – na ich oczach rozpadał się Związek Radziecki i przyszło im odnaleźć się w nowej rzeczywistości.

Ciepłe słowa na temat *pierestrojki* i jej długofalowych konsekwencji płyną, jak można się było spodziewać, z ust osób, które odnalazły się w nowej rzeczywistości. Mowa tu o osobach z wyższym wykształceniem i wysokimi dochodami, mieszkających w wielkich miastach. Ludzie starsi – powyżej 55 roku życia – z dochodami poniżej średniej krajowej i gorzej wykształceni stanowią zaplecze krytyków *pierestrojki*. Osoby te uznawane są tradycyjnie za najbardziej narażone na skutki transformacji społeczno-gospodarczej ze względu na mniejszą zdolność adaptacyjną. Nie zyskały na niej, a niekiedy wskazuje się, że reformy jedynie „zakonserwowały” ich godny pożałowania status materialny. Co więcej, ich opinie zdają się oddziaływać na ogólne wyobrażenie na temat *pierestrojki*, jeśli weźmie się pod uwagę fakt braku bezpośredniej styczności z *pierestrojką* u wielu młodych Rosjan.

Co natomiast powoduje, że rośnie liczba Rosjan zapominających o *pierestrojce*, lub traktujących ją z obojętnością? Tendencja ta wiąże się przede wszystkim ze zmianami socjo-demograficznymi i pojawieniem się w rosyjskiej tkance społecznej znaczącej grupy osób młodych, które nie miały możliwości bezpośrednio doświadczyć przebudowy i jej konsekwencji lub ich rodzice nie uznali za stosowne rozmawiać z nimi na ten temat. W ramach badania realizowanego przez Centrum Lewady w kwietniu 2015 roku to właśnie młodzież (grupa osób w przedziale wieku 18–24 lat) miała największy problem z jednoznacznym wyrażeniem swojego stosunku do *pierestrojki*⁴.

Wypieranie *pierestrojki* z pamięci jest interpretowane w Rosji z wykorzystaniem narzędzi z zakresu psychologii społecznej i stanowi fragment

⁴ Роль „перестройки”...

szerszej dyskusji na temat społeczno-kulturowej adaptacji *homo sovieticus* w warunkach nowego systemu politycznego. Borys Dubin określa Rosjan mianem *homo ignorans*. Zbiorowa amnezja jest formą adaptacji do nowych realiów, pamięć historyczna „zacina się”. Pokolenie Rosjan, które pamięta *pierestrojkę* i nadzieje, jakie z nią wiązano, chce o niej zapomnieć i/lub zdecydowanie ją krytykuje – mając poczucie straconej szansy i niezrealizowanych marzeń przezeń rozbudzonych. Uciekając od pamięci Rosjanie uciekają od odpowiedzialności⁵. Adaptacja, dostosowanie do realiów są zresztą symptomatyczne dla postaw Rosjan w sferze aktywności publicznej – zaufanie do W. Putina jest kolejnym przykładem ucieczki od samodzielności, dowodem immobilności społeczno-politycznej. Rosjanie obdarzają największym zaufaniem te instytucje życia publicznego, na który mają najmniejszy wpływ: prezydenta, rząd, armię, Cerkiew Prawosławną, FSB, najmniejszym zaś te, na które teoretycznie powinni mieć największy wpływ, jak organizacje pozarządowe, partie polityczne, władze municipalne⁶. Ten aspekt negatywnie wpływa na ich gotowość do podejmowania politycznego ryzyka i zajmuje istotne miejsce w ramach nieformalnego kontraktu „społeczeństwo – władza”, gwarantującego tej ostatniej nie tyle legitymację, co pasywną akceptację podejmowanych działań.

Co pozostało po *pierestrojce* w pamięci zbiorowej Rosjan?

W pierwszej trójce rzeczy najbardziej godnych zapamiętania po *pierestrojce* znalazły się: swoboda podróżowania, swoboda słowa (jawność) i przygotowanie gruntu pod rozpad Związku Radzieckiego. Na dalszych pozycjach – z dużą różnicą głosów – znalazły się: możliwość rozwoju małych przedsiębiorstw prywatnych i spółdzielni; kryzys gospodarczy, odmłodzenie kadry kierowniczej w państwie. Rosjanie pamiętają również

---

⁵ Б. Дубин. *Коллективная амнезия как форма адаптации: перестройка и девяностые годы в оценках „нулевых”*, «Вестник общественного мнения» 2011, nr 2 (108), s. 93.

⁶ Fenomen ten stanowi fragment szerszego problemu z zakresu psychologii społecznej i odnosi się do zjawiska „zaufania” Rosjan do instytucji publicznych. Interpretowany jest zarówno przez pryzmat przenoszenia odpowiedzialności na państwa, ucieczki od samodzielności, ale także jako dowód na niezakończony proces desakralizacji władzy i państwa. Por. Л. Гудков, *Доверие в России: смысл, функции, структура*, «Независимый филологический журнал» 2012, nr 117; *Доверие институтам власти*, «Levada.ru», 13.11.2014, <http://www.levada.ru/13-11-2014/doverie-institutam-vlasti>, 28.09.2016.

M. Gorbaczowowi polityczną liberalizację (gorące polityczne debaty w mediach, usunięcie z Konstytucji Związku Radzieckiego artykułu 6 o przewodniej roli KPZRR, zaprzestanie prześladowań o podłożu politycznym, rehabilitację ofiar represji politycznych), ale jest to „odległe wspomnienie”, „zepchnięte” na dalszy plan.

Szczególnie interesujące jest wypieranie z pamięci pojawienie się na fali *pierestrojki* instytucji rywalizacyjnych wyborów, obok narodzin wolnych mediów czy pluralizmu politycznego (w postaci demokratycznych ruchów, klubów i partii). W roku 2005 Lewada pisał, odwołując się do badań jeszcze z okresu lat 1994, 1999 i 2003, że wielopartyjne (rywalizacyjne) wybory cieszą się w świadomości zbiorowej Rosjan fatalną sławą. Miały ich zdaniem przynieść Rosji więcej szkody niż pożytku. Pozostałe polityczne zdobycze *pierestrojki* (wolność słowa, wolność gospodarcza, prawo do strajków) nie wywoływały już takiej społecznej krytyki – nawet zbliżenie z Zachodem⁷.

Pytanie, co pozostało po *pierestrojce*, pojawia się w rosyjskim dyskursie publicznym przy okazji oceny charakteru, kondycji i perspektyw współczesnego rosyjskiego systemu politycznego. Autorzy opracowania pod tytułem: *1985–2015: Wartości pierestrojki w kontekście współczesnej Rosji*⁸, powstałego z udziałem współpracowników Centrum Lewady (m.in. Tatiana Worożejkina, Aleksiej Lewinson), krytycznie oceniają kondycję rosyjskiego społeczeństwa i zarzucają mu odejście od ideałów *pierestrojki*. Choć można odnieść wrażenie, że nazbyt gloryfikują reformatorską agendę Gorbaczowa, ich konstatacje należy uznać za interesujące z punktu widzenia dyskusji nad społeczną legitymacją rosyjskiej wersji rywalizacyjnego autorytaryzmu i jego perspektyw. Odejście od pro-demokratycznych wartości *pierestrojki* pozostaje w logicznym związku z konsolidacją systemu niedemokratycznego po roku 1999. Mamy do czynienia – zdaniem autorów opracowania – z „selektywnym wyborem sukcesów” *pierestrojki* przez Rosjan. Na pierwszych miejscach znalazły się zagadnienia zwiększające zakres wolności osobistej (wolność słowa i podróżowania) i umożliwiające rozwój przedsiębiorczości. Inne elementy stanowiące fragment modelu demokracji liberalnej zostały zepchnięte na margines.

Jeśli nawet Rosjanie cenią sobie demokrację, 62% badanych było przekonanych w roku 2014, że demokracja jest Rosji potrzebna, połowa

⁷ Ю. Левада, *Двадцать лет спустя: перестройка в общественном мнении и в общественной жизни*, «Вестник общественного мнения» 2005, nr 2 (76).

⁸ Т. Ворожейкина, В. Жарков, А. Захаров, А. Колесников, А. Левинсон, Н. Петров, А. Рябов, *1985–2015: Ценности перестройки в контексте современной России*, «Polit.ru», 28.05.2015, <http://polit.ru/article/2015/05/28/perestroyka/>, 28.09.2015.

badanych w roku 2015 uważała istnienia opozycji politycznej za coś naturalnego i pożądanego, a demonstracje i zgromadzenia uliczne za normalny, demokratyczny sposób wyrażania przez obywateli swojego stanowiska, o tyle nie ma wątpliwości, że nastąpił odwrót od takich wartości zapoczątkowanych *pierestrojką*, jak: tolerancja, otwartość, rywalizacyjność, podział władzy, swoboda wyboru. Rosjanie przedkładają potrzebę porządku (stabilizacji) nad umiłowanie wolności (w stosunku 61% do 12% w roku 2015, u progu dekady Putina w kwietniu 2000 roku stosunek ten wynosił nawet 81% do 9%)⁹.

Można by przyjąć, że Rosjanie tęskniąc za porządkiem i stabilizacją będą z sympatią wspominać czasy Związku Radzieckiego¹⁰. Nostalgia za czasami Związku Radzieckiego jest we współczesnym rosyjskim społeczeństwie wyraźnie zarysowana, ale tendencja ta jest zdecydowanie słabsza niż można by się było spodziewać. W roku 2003 44% indagowanych na okoliczność tęsknoty za porządkami sprzed roku 1985 w mniejszym lub większym stopniu życzyłaby sobie ich powrotu, 35% mniej lub bardziej zdecydowanie odrzucało wizję powrotu czasów radzieckich¹¹.

Współczesne rosyjskie rozumienie demokracji koresponduje jednak paradoksalnie z wysiłkami Gorbaczowa na rzecz modernizacji radzieckiego systemu politycznego w ramach *pierestrojki*. W ciągu ostatnich 20 lat ugruntowało się w Rosji, na poziomie społecznym, określone wyobrażenie odnośnie tego, z czego powinna składać się demokracja. Od roku 1995 do 2015 pierwsze miejsca w rankingu odpowiedzi na pytanie, co konstytuuje demokrację, zajmowały: wolność słowa, prasy, swoboda sumienia (odpowiednik *glasnosti*); rozwój gospodarczy (czyli *uskorienije*), porządek i stabilizacja, poszanowanie prawa. Wszystkie te elementy chciał wprowadzić lub wręcz wprowadził do systemu radzieckiego Gorbaczow¹². W świadomości zbiorowej ugruntowały się następujące definicje demokracji: „demokracja to ustrój społeczny, w którym wszyscy, niezależnie od miejsca w strukturze społecznej, powinni przestrzegać prawa” – 36% wskazań; „demokracja to ustrój społeczny, w którym władza troszczy się o potrzeby ludzi” 34% wskazań i „demokracja to ustrój społeczny

---

⁹ Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России...*, s. 3 i n.

¹⁰ Ю. Левада, *Двадцать лет спустя...*

¹¹ Tamże.

¹² Dopiero piąte miejsce w rankingu znaczenia czynników konstytujących szkielet demokracji zajmuje możliwość bezpośrednich wyborów wszystkich najwyższych osób urzędów w państwie – przebudowa M. Gorbaczowa otworzyła drogę alternatywnym wyborom. Wybory do Zjazdu Deputowanych Ludowych w marcu 1990 r. nosiły takie znamiona.

w którym obywatele mogą swobodnie wypowiadać się na temat spraw w państwie” – 31% wskazań¹³.

W konsekwencji otrzymujemy pewne wyobrażenie na temat rosyjskiego ideału wspólnoty politycznej. Jest nim zmodernizowany Związek Radziecki, tj. *quasi-demokratyczne państwo opiekuńcze*¹⁴. Państwo, w którym powinny zostać zagwarantowane określone swobody obywatelskie (w tym możliwość krytyki rządu), prawa polityczne nie muszą być szczególnie rozbudowane, nie powinny bowiem szkodzić zaspakajaniu potrzeb materialnych obywateli.

Pamięć o pieriestrojce w kontekście rozważań nad przyszłością systemu politycznego współczesnej Rosji

Apologeci *pieriestrojki* i zarazem krytycy współczesnego rosyjskiego systemu politycznego ubolewają, że rosyjskie społeczeństwo odwróciło się od *pierestrojki* i hołduje alternatywnym (niedemokratycznym) wartościom. Dzieje się tak nie tylko na skutek traumy lat 90., ale także w wyniku intensywnych działań propagandowych Kremla. Przyczyn krytyki *pieriestrojki* i afirmacji niedemokratycznych wartości autorzy raportu *Wartości pieriestrojki... upatrują w działaniach Kremla, który ponownie wprowadził Rosję w „rosyjską koleinę”, z której to „koleiny” miała ją wyprowadzić pieriestrojka. Ta „koleina” to triumf nastrojów izolacji, konfrontacji z Zachodem i afirmacji konserwatyzmu społeczno-kulturowego, przy jednoczesnym utrzymaniu tradycyjnych wzorców rosyjskiej kultury politycznej takich jak: dominacja rozwiązań nieformalnych, koncentracji i personalizacji władzy państwowej i korupcji*¹⁵.

¹³ Zakorzenia idei M. Gorbaczowa, aby zmodernizować radziecki system bez jego demokratyzacji, w rosyjskim społeczeństwie, doszukać się można także patrząc na społeczne preferencje co do modelu demokracji w Rosji. Rosjanie mając do wyboru model radziecki, zachodnioeuropejski lub oryginalny rosyjski, decydują się na ten ostatni. Dla 16% badanych idealny model demokracji to ten z czasów radzieckich, 55% mówi o „suwerennej demokracji”, wyjątkowej, rosyjskiej, odpowiadającej jej tradycjom i specyfice. Tylko 13% badanych wskazało na zachodnioeuropejski model demokracji liberalnej jako na najbardziej pożądany dla Rosji. Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России...*, s. 3–5.

¹⁴ Więcej na temat rosyjskiego ideału wspólnoty politycznej, także z uwzględnieniem modelu gospodarowania i polityki zagranicznej patrz: A. Lukin, *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, «Post-Soviet Affairs» 2009, t. 25, nr 1.

¹⁵ Т. Ворожейкина, В. Жарков, А. Захаров, А. Колесников, А. Левинсон, Н. Петров, А. Рябов, *1985–2015: Ценности перестройки...*

Część nastrojów towarzyszących demontażowi proto-demokratycznego projektu *pieriestrojki* zostało odgórnie „zaprogramowanych”, ale nawet najbardziej zagorzali krytycy obecnego gospodarza Kremla nie mają wątpliwości, że bez odpowiedniej gleby nie osiągnęłyby takiego społecznego odzewu. *Pieriestrojka* była, ich zdaniem, niezakończoną „rewolucja w sferze wartości”. W chwili, kiedy rozpoczął się rozpad Związku Radzieckiego, dopiero się zaczynała i choć cieszyła się popularnością w trakcie swojego trwania, demontaż państwa radzieckiego spowodował, że nie doczekała się zakończenia¹⁶. Rosyjskie społeczeństwo znalazło się w całkowicie nowych realiach. Nie było emocjonalnie gotowe na traumę, która stała się jego udziałem w latach 90. i kiedy dzisiaj Rosjanie stoją przed wyborem, czy popierać *status quo* – z całym bogactwem niedogodności i kompromisów z tym wiążących się – czy też podjąć polityczne ryzyko i powierzyć władzę opozycji antysystemowej, wybierają pierwszą alternatywę. Polityczna zmiana może bowiem zachwiać dopiero co uzyskanym względnym dobrobytem. Rosjanie adaptują się do istniejących warunków i nie pragną więcej niż mają – to także pokłosie gorzkiej lekcji – rozbudzonych *pieriestrojką* nadziei.

Otoczenie zewnętrzne rosyjskiego systemu politycznego również nie pomogło w społecznym zakorzenieniu innowacji *pieriestrojki*. Wśród wydarzeń, które były godne zapamiętania z okresu *pieriestrojki*, zbliżenie z Zachodem (w wymiarze politycznym i gospodarczym) zajęło ostatnie miejsce. Rosjanie spodziewali się po zbliżeniu ze światem zewnętrznym i współpracy z Zachodem polepszenia warunków materialnych. Spotkało ich srogie rozczarowanie. Polityka Zachodu wobec Rosji, już po upadku Związku Radzieckiego, konsekwentnie zmierzała w stronę ograniczenia jej wpływów w regionie „zewnętrznego” i „wewnętrznego” Imperium. Rodzimi „demokraci” – cieszący się poparciem Zachodu – pokonawszy „siły reakcji” w roku 1993 zablokowali proces demokratyzacji i skoncentrowali się na grabieży majątku narodowego. Jednocześnie pozwolili, aby Zachód wykorzystując słabość Rosji, wypychał ją z jej „tradycyjnych sfer interesów”, stosował wobec niej politykę podwójnych standardów, pouczał i narażał na szwank jej interesy narodowe. Prestiż międzynarodowy Rosji, szacunek wobec niej ze strony innych państw, czy nawet strach przed nią, to wartości i emocje, które są w Rosji afirmowane. Dla Rosjan wychowanych w czasach radzieckich i przyzwyczajonych do wyjątkowości osiągnięć człowieka radzieckiego: naukowców, konstruktorów, żołnierzy, lekarzy, artystów, świadomość, że Rosja jest lekceważona,

---

¹⁶ Tamże.

spychana na margines spraw światowych, a nawet pomijana przy rozwiązywaniu problemów państw będących od wieków częścią Rosji było, jest i długo będzie trudne do zrozumienia i zaakceptowania.

Autorzy opracowania poświęconego wartościom *pieriestrojki* zwracają uwagę, że obok zawieszenia procesu dalszej demokratyzacji rosyjskiego systemu politycznego rewizja polityki zagranicznej poradzieckiej Rosji jest „jednym z najpoważniejszych skutków przewartościowania rezultatów pieriestrojki”. Skąd wzięła się taka teza? Celem działania M. Gorbaczowa w ramach przebudowy Związku Radzieckiego miała być również pozytywna zmiana w relacjach z Zachodem, z wejściem do „europejskiego domu” włącznie. Po 30 latach od początków *pieriestrojki* Zachód jest dla Rosjan siłą obcą, wrogą, zagrażającą bezpieczeństwu i suwerenności rosyjskiej państwowości. W lutym 2015 44% uczestniczących w badaniu Centrum Lewady Rosjan postrzegало Zachód za odrębną cywilizację, 25% obawiało się jego polityki – „państwa i siły polityczne należące do kręgu Zachodu zawsze były wrogię wobec naszego państwa”, tylko 8% doceniało walory kultury, nauki i filozofii Zachodu, a 6% twierdziło, że tamtejsze rozwiązania polityczne, mogą być wzorcem rozwoju¹⁷. Niechęć do Zachodu rozciąga się na tamtejszy system wartości, włączając w to tolerancję dla odmienności. Biorąc pod uwagę wyraźnie odczuwany światopoglądowy konserwatyzm Rosjan i silnie zarysowane poczucie zagrożenia ze strony świata zewnętrznego (w największym stopniu ze strony Zachodu w ramach tzw. trwania w „oblężonej twierdzy”) perspektywa instalacji demokracji liberalnej wydaje się być trudna do wyobrażenia. Rozczarowanie Zachodem wywołane brakiem lojalności z jego strony, brakiem pomocy w trudnych chwilach, wykorzystywaniem słabości Rosji do własnych geopolitycznych i gospodarczych celów, ułatwia zrozumienie faktu akceptacji przez Rosjan wysiłków podejmowanych przez Kreml na rzecz wypracowania unikalnego, „suwerennego” modelu demokracji.

Zakończenie

Pieriestrojka jest dla coraz większej liczby Rosjan odległym wspomnieniem. Wśród tych, u których pamięć o niej zachowała się, przeważa krytyka jej skutków i odrzucenie jej wartości. Krytyka skutków *pieriestrojki* może być traktowana jako jeden z bardziej wiarygodnych mierników społecznych oczekiwań co do wyobrażeń na temat idealnego kształtu

¹⁷ Tamże.

systemu społeczno-gospodarczego i politycznego Rosji. W chwili obecnej zbyt wielu Rosjan zbyt dużo zawdzięcza państwu, by dać się uwieść mglistej obietnicy lepszego jutra po raz kolejny.

Rosjanie mają wciąż krytyczny stosunek do systemu politycznego, w którym żyją, przede wszystkim ze względu na fakt, iż pozbawiony jest on „paternalistycznej troski władzy o społeczeństwo”¹⁸. Rozczarowanie, które stało się udziałem Rosjan, w związku z rozbudzonymi *pierestrojką* nadziejami na przełomie lat 80. i 90., które nie doczekały się realizacji, przekłada się na ich roszczeniowe postawy w stosunku do władzy i jednoczesny paraliżujący strach przed utratą poczucia stabilności i brak gotowości do zmian.

STRESZCZENIE

Pierestrojka, a w szczególności jej konsekwencje, w dalszym ciągu pozostają obecne w pamięci zbiorowej Rosjan, mimo że w roku 2015 upłynęło 30 lat od momentu jej „narodzin”. Wciąż budzi ona emocje i wywołuje u Rosjan mieszane, niekiedy skrajnie negatywne odczucia. Niechęć do pierestrojki i jej inicjatorów, na czele z M. Gorbaczowem wynika przede wszystkim z jej długofalowych i zarazem negatywnych konsekwencji, których radzieckie kierownictwo nie zdołało przewidzieć lub którym nie udało się zapobiec. Rosjanie spoglądają na pierestrojkę, jak również na czasy Związku Radzieckiego, nie tylko nosząc w sobie pamięć o „smucie” lat 90. ale także doświadczenia wyniesione z epoki rządów Władimira Putina. Doceniają otwarcie granic i wolność słowa, z krytyką rządu na czele, a także wolność gospodarczą. To co ich smuci, to przede wszystkim to osłabienie i rozpad Związku Radzieckiego, rozwój niekontrolowanego pluralizmu i rywalizacji, przynoszące Rosji więcej szkód niż pożytku. Gorzka lekcja, która stała się udziałem Rosjan w następstwie *pierestrojki* w latach 90., generuje w rosyjskim społeczeństwie potrzebę stabilności i niechęć do zmian, mimo dającej się odczuć krytyki współczesnych rozwiązań społeczno-gospodarczych i politycznych obowiązujących w Rosji. Czyni to perspektywę zmian demokratycznych w Rosji mało prawdopodobną.

---

¹⁸ Л. Гудков, *Путинский рецидив тоталитаризма*, «Pro et Contra» 2014, nr 3–4, s. 135.

Michał Słowikowski

THIRTY YEARS ON ... POPULAR ATTITUDES TOWARD PERESTROIKA IN CONTEMPORARY RUSSIA

Perestroika, although it began 30 years ago, is still alive in Russians' collective memory. Its recollection is fading but constantly provokes heated debate and, at times, extreme emotions. Looking into contemporary sociological researches conducted e.g. by the Levada Center – concerning *perestroika*'s memories, its consequences and values – one can conclude that Russians are quite critical of what had been achieved by Mikhail Gorbachev. Russians look at the *perestroika* through the prism of socio-political and economic trauma (*smuta*) of the nineties. They praise the process for opening borders and allowing citizens to speak openly and criticize government actions, they like giving people possibility to run their own business, but at the same time they are deeply dissatisfied with weakening of the Soviet Union's state structure and allowing uncontrolled political pluralism and rivalry – doing more harm than good for the Russian state. There is also a tendency to deny the *perestroika* memory – it seems to be a symbol of lost opportunity, it is easier to forget about it than to come to terms with its failure. At the same time its values (pro-democratic and pro-western) are replaced by those associated with traditional type of political regime (authoritarian). *Perestroika* is blamed for the Soviet Union's collapse and Russians feel nostalgia for the “good old times”, associated mainly with Brezhnev and the time when he was at the helm of CPSU. But one must be aware of the fact that those emotions associated with Soviet Union and its socio-political and economic order have bearing on Russians' expectations concerning contemporary Russia. Bitter lesson taken from *perestroika* and the nineties stops Russian from pushing harder for changes and make them cling on to the Putin's rule.

KEY WORDS: *perestroika, Soviet Union, Mikhail Gorbachev, Russia, popular attitudes*

Bibliografia

- Balmforth T., *Levada Center, Russia's Most Respected Pollster, Fears Closure*, „RFE/RL's Russian Service”, 23.05.2013 <http://www.rferl.org/content/russia-levada-center-foreign-agent/24992729.html>, 26.09.2015;
- Lukin A., *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, «Post-Soviet Affairs» 2009, t. 25, nr 1.
- Аптекарь П., *От редакции: Реформы не празднуют, Россияне забывают о перестройке, 30-летие начала реформ не вызвало особого отклика ни у власти, ни у населения*, «Ведомости», 27.04.2015.

- Волков Д., Гончаров С., *Демократия в России: установки населения. Сводный аналитический отчет*, Аналитический Центр Юрия Левады 2015.
- Ворожейкина Т., Жарков В., Захаров А., Колесников А., Левинсон А., Петров Н., Рябов А., *1985–2015: Ценности перестройки в контексте современной России*, «Polit.ru», 28.05.2015, <http://polit.ru/article/2015/05/28/perestroyka/>, 28.09.2015.
- Государство не выполняет свои обязанности перед гражданами, считают россияне*, «Levada.ru», 20.04.2016, <http://www.levada.ru/2016/04/20/gosudarstvo-ne-vypolnyaet-svoi-obyazannosti-pered-grazhdanami-schitayut-rossiyane/>, 28.11.2016.
- Государство не выполняет свои обязанности перед гражданами, считают россияне*, «Levada.ru», 20.04.2016, <http://www.levada.ru/2016/04/20/gosudarstvo-ne-vypolnyaet-svoi-obyazannosti-pered-grazhdanami-schitayut-rossiyane/>, 28.11.2016.
- Гудков Л., *Доверие в России: смысл, функции, структура*, «Независимый филологический журнал» 2012, nr 117.
- Гудков Л., *Перестройка – Время неудачников*, «Особая буква», 13.08.2009 <http://m.specletter.com/obcshestvo/2009-08-13/perestroika---vremja-neudachnikov.html>, 28.09.2015.
- Гудков Л., *Путинский рецидив тоталитаризма*, «Pro et Contra» 2014, nr 3–4.
- Дубин Б., *Коллективная амнезия как форма адаптации: перестройка и девяностые годы в оценках „нулевых“*, «Вестник общественного мнения» 2011, nr 2 (108).
- Замечания директора Левада-центра Л.Д. Гудкова по поступившему Акту проверки*, «Levada.ru», 07.09.2016, <http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2016/09/Zamechaniya-direktora-k-Aktu-proverki.pdf>, 29.11.2016;
- Левада Ю., *Двадцать лет спустя: перестройка в общественном мнении и в общественной жизни*, «Вестник общественного мнения» 2005, nr 2 (76).
- Мясникова О., *Россиян потянуло в СССР*, «Фонтанка.ру», 27.02.2014, <http://www.fontanka.ru/2014/02/27/005/>, 28.09.2015.
- Никольская П., Романычева А., *Судьба агента. С начала 2015 года в России признали иностранными агентами десятки некоммерческих организаций*, «Коммерсантъ Власть», 18.05.2015.
- Роль „перестройки“ в истории страны*, «Levada.ru», 22.04.2015, <http://www.levada.ru/print/22-04-2015/rol-perestroiki-v-istorii-strany>, 28.09.2015.